

De svenska tjänstepensionsavtalen 1947–2017

Klas Åmark

SAMMANDRAG: Det svenska pensionssystemet från 1999 blir allt mer kritiserat. De nya avgiftsbestämda pensionerna räcker inte för att ge en rimlig levnadsstandard för en befolkning som lever allt längre. I det läget har tjänstepensionerna (även kallade avtalspensioner) blivit allt viktigare för att inte säga oumbärliga för systemets legitimitet och stabilitet. I sin artikel vänder Klas Åmark blicken mot denna viktiga aspekt av pensionssystemet, som trots sin centrala roll blivit styvmoderligt behandlad i tidigare forskning. Genom en bred historisk undersökning av de olika tjänstepensionsavtalen 1947–2017 kan han visa på avtalens relation till det offentliga systemet och de förändringar som präglat perioden. Tjänstepensionerna är numera garanten för en tryggad ålderdom för de cirka 93 procent av alla anställda som omfattas av avtalen. Samtidigt vidgar de klyftorna i samhället eftersom de proportionellt gynnar höginkomsttagare mer och de som skulle behövt tjänstepension bäst – lågavlönade i osäkra och tillfälliga anställningar – helt saknar avtal.

NYCKELORD: tjänstepensionsavtal; avtalspension; pensionssystem; förmånsbestämd; avgiftsbestämd; premiebästämd.

PUBLICERINGSHISTORIK: Originalpublicering.

KLAS ÅMARK är professor emeritus i historia vid Stockholms universitet.

E-POSTADRESS: klas.amark@historia.su.se

FÖRSLAG PÅ KÄLLANGIVELSE:

Åmark, Klas (2019) ”De svenska tjänstepensionsavtalen 1947–2017”, i *Arkiv. Tidskrift för samhällsanalys*, nr 11, s. 7–40.

DOI: <https://doi.org/10.13068/2000-6217.11.1>

© Klas Åmark/Arkiv förlag & tidskrift 2019 (publicerad 8 november 2019)

Artikeln distribueras enligt en upphovsrättslicens från Creative Commons: Erkännande-Ickekommersiell-IngaBeredningar 3.0 Unported, som medger fri icke-kommersiell användning och spridning i oförändrat skick så länge källan anges.

Arkiv. Tidskrift för samhällsanalys är en sakkunniggranskad vetenskaplig tidskrift för samhällsvetenskap och historia. Samtliga artiklar publiceras fritt tillgängliga på:

www.tidskriftenarkiv.se

Beständig länk, DOI: <https://doi.org/10.13068/2000-6217>

Den här artikeln finns tillgänglig i följande format:

PDF: via beständig länk, DOI: <https://doi.org/10.13068/2000-6217.II.I>

TRYCK: ingår i bokutgåva av numret, ISBN: 978 91 7924 333 3

Grafisk utformning och sidnumrering är identisk i pdf och tryck.

Samtliga artiklar i nr II (2019) nås via beständig länk,

DOI: <https://doi.org/10.13068/2000-6217.II>

Arkiv. Tidskrift för samhällsanalys

ISSN: 2000-6217 (för elektronisk resurs)

ISSN: 2000-6225 (för tryckta nummer)

ges ut av

Stiftelsen Arkiv för främjande och spridning
av samhällsvetenskaplig och historisk forskning

genom

Arkiv förlag & tidskrift

Box 1559

SE-221 01 Lund

BESÖK: L Gråbrödersg 3 c, ipg

TEL: 046-13 39 20

ARKIV FÖRLAG: arkiv@arkiv.nu · www.arkiv.nu

TIDSKRIFTEN ARKIV: red@tidskriftenarkiv.se · www.tidskriftenarkiv.se

ANSVARIG UTGIVARE & CHEFREDAKTÖR: Sven Hort

ADMINISTRATIV REDAKTÖR: David Lindberg

REDAKTÖRER: Paavo Bergman, Per Danneford, Lisa Kings,

Zhanna Kravchenko, Anna-Maria Sarstrand Marekovic

De svenska tjänstepensionsavtalen 1947–2017

KLAS ÅMARK

Det nuvarande svenska pensionssystemet, som sjösattes 1999, blir allt mer kritiserat. Det främsta problemet är att de lägre pensionerna inte är tillräckliga för att ge en rimlig levnadsstandard för personer som har arbetat och strävat ett långt liv.¹ Pensionerna bestäms dels av hur stora pensionsavgifter som betalats in för den enskilde under hela dennes arbetsliv, dels av den förväntade livslängden efter pensioneringen. Sedan det nya pensionssystemet planerades på 1990-talet har den genomsnittliga livslängden ökat med 2,4 år. Det är en av de viktigaste orsakerna till att allt fler blir missnöjda med den pension de får.

Av dem som är födda 1949 och har redan gått i pension hade 92 procent tjänstepension (även kallat avtalspension). Om det inte vore för tjänstepensionerna vore läget då det gäller pensionerna betydligt sämre än vad det är i dag.² För närvarande kommer ungefär en fjärdedel av de utbetalda pensionerna från tjänstepensionerna. Dessa pensioner bestäms av avtal mellan arbetsmarknadens stora parter, och politikerna har därför ett begränsat inflytande över dem. De mål och normer som politikerna har formulerat för pensionssystemet motverkas till en del av tjänstepensionerna.

Trots att tjänstepensionerna spelar så stor roll för de utbetalda pensionerna är de styvmoderligt behandlade i forskning om och översikter av

1. Se särskilt Sangregorio 2018.

2. Svärdman 2015, s. 25, 30; Svärdman 2014, s. 8 f.

pensionssystemet. Framför allt saknas en bred historisk genomgång och jämförelse av avtalen över tid och mellan de fyra stora avtalsområdena. Det är just en sådan undersökning som presenteras i den här artikeln. Pensionsförmånerna och reglerna om pensionsgrundande lön står i centrum. Tjänstepensionsavtalen brukar också innehålla regler om pensionsålder, efterlevandeskydd med mera, vilka jag alltså inte behandlar här.

Det svenska pensionssystemets historia i korthet

Frågan hur man försörjer äldre och inte längre arbetsföra personer är ett problem som varje samhälle ställs inför. Det är främst i moderna, industrialiserade samhällen som pensionsfrågan har blivit en politisk, ekonomisk och social fråga av betydelse.

I Sverige kom den första pensionsreformen 1913. Där kombinerades en allmän pensionsförsäkring från 67 års ålder med låga avgifter och låga pensioner med behovsprövade pensionstillägg och en möjlighet till kompletterande frivilliga pensionsförsäkringar.³ Under de närmaste decennierna införde ett antal både privata och offentliga arbetsgivare pensioner för sina tjänstemän, ibland också för arbetare.⁴

Med 1946 års folkpensionsreform bytte Sverige pensionssystem. De äldre lösningarna ersattes av en allmän folkpension som skulle ge samma levnadsstandard till alla. Gifta personer hade något lägre pension än ogifta, och det fanns ett dyrortssystem med syftet att ge pensionärer på orter med olika prisnivåer samma köpkraft. Om pensionerna – eller lönerna – var lika över hela landet skulle de som levde på billiga orter – småstäder, landsbygden – få en högre real levnadsstandard än de som bodde i större städer och i de norra delarna av landet, och dyrortsgruppering var det sedan länge väl etablerade sättet att hantera detta problem. I det statliga lönesystemet fanns det på 1930-talet sju dyrorter, och även den privata arbetsmarknadens riksavtal innehöll normalt dyrortsgrupperingar där lönen bestämdes i förhållande till prisnivån på orten.

Men när alla fick folkpension, vad skulle man då göra med de befintliga tjänstepensionerna – skulle de minskas med det belopp som utgick

3. Sjöblom 2016, Petersen & Åmark 2006.

4. Schmidt 1974, Harrysson 2000.

i folkpension, eller skulle man få pension från båda hållen? Med folkpensionerna lades en grund för att anpassa tjänstepensionerna till det offentliga pensionssystemet i Sverige.

ATP-systemets införande år 1960 var en viktig politisk seger för LO. I början av 1950-talet hade LO bestämt sig för att kräva inkomsttrygghet i socialförsäkringssystemet, i opposition inte bara mot de borgerliga partierna, som föredrog grundtrygghet kombinerad med privata och avtalade lösningar, utan också mot den socialdemokratiska socialministern Gustav Möller, som föredrog grundtrygghet. Efter att Lantarbetareförbundets ordförande Gunnar Sträng år 1951 hade ersatt Möller som socialminister infördes inkomsttrygghetsprincipen i rask takt i sjukförsäkringen, arbetsskadeförsäkringen och arbetslöshetsförsäkringen. Sedan var det pensionernas tur. LO nöjde sig inte med folkpensioner utan ville ha samma förmåner som många tjänstemän hade fått av arbetsgivarna. Det blev en lång strid, som LO och socialdemokratin till sist vann med minsta möjliga marginal: en nedlagd röst i andra kammaren i den avgörande omröstningen om ATP år 1959.⁵

Med ATP-systemet skapades helt nya förutsättningar för det svenska pensionssystemet. Från början såg det ut som om de pensioner som många tjänstemän redan hade skulle trängas ut och alla pensionärer skulle leva enbart på ATP-pensioner. När ATP-systemet introducerades var det bara tre procent av löntagarna som hade en lön ovanför taket, som var 7,5 basbelopp eller 31 500 kr i årslön. Men det visade sig att det kompletterande systemet med avtalspensioner utöver den offentliga pensionen inte bara skulle bli kvar, utan skulle utvecklas och spela en allt större roll för pensionärerna ekonomi.

De tidigare regelverken hade stor livskraft och viktiga regler dök upp i nya avtal och nya former. För att förstå de moderna avtalspensionerna behöver vi följa deras historiska utveckling. Någon sådan studie finns inte i den tidigare forskningen eller i den rad av översikter som produceras av offentliga utredningar eller av de inblandade parterna, som de fackliga organisationerna eller pensionsanstalterna (kommunala KPA, statliga SPV, privata Alecta).⁶

5. Åmark 2005, kap. 6.

6. Den översikt som är mest historisk är den som finns i SOU 2004:101, bilaga 3.

Den offentliga sektorns pensionsreglementen

Staten som arbetsgivare hade sedan länge egna pensionsreglementen, fastställda av arbetsgivaren. Under 1800-talet bestod de statliga tjänstemännens löner av två delar, en fast del på två tredjedelar av lönen och en rörlig tredjedel som kallades tjänstgöringspengar. Den som hade fått en statlig tjänst ansågs ha rätt att ha kvar den resten av sitt liv. Om en tjänsteman var tjänstledig, sjuk eller slutade arbeta behöll han (det var sällan en hon) den fasta delen medan tjänstgöringspengarna användes för att avlöna en vikarie. Det var från den gamla normen som uppfattningen att pensionen skulle vara (minst) 65 procent av lönen kom.⁷

De statliga tjänstemännens pensioner reglerades sedan i särskilda tjänstepensionsreglementen. Reglementena fastställdes ensidigt av arbetsgivaren, men nya regler föregicks normalt av överläggningar med personalrepresentanter och senare med fackliga organisationer.⁸ När den socialdemokratiska regeringen efter det andra världskriget började göra om socialförsäkringssystemet och införa förbättringar i försäkring efter försäkring, inklusive folkpensionen, uppkom frågan hur man skulle göra med de förmåner som vissa grupper av anställda, särskilt tjänstemännen, redan hade. Gjorde man ingenting skulle det leda till att en del anställda fick pension både från den statliga arbetsgivaren och från folkpensionen. Diskussionerna om hur förmånerna skulle samordnas ledde fram till det som kallas bruttosamordning. Pensionsreglementena skulle ange hur stor pension de anställda totalt hade rätt till, sedan fick den reglementerade tjänstepensionen fylla på folkpensionen upp till den avtalade nivån.⁹

Efter andra världskriget gjordes en ny stor reglering av de statligt anställdas löner och i det sammanhanget utfärdades också 1947 ett nytt allmänt tjänstepensionsreglemente som gällde i stort sett alla statligt heltidsanställda tjänstemän. Vid den här tiden användes statliga löneplaner för regleringen av lönerna. Varje statlig tjänst var inplacerad i en lönegrad och inom varje lönegrad fanns det normalt fyra löneklasser. Man flyttades upp till en högre löneklass vart tredje år. Pensionerna fastställdes

7. SOU 1946:48, s. 96, 103; Åmark 1996, s. 251 ff.

8. SOU 1946:48, s. 171, som ledde till en ny löne- och pensionsreglering 1947, prop 1958:157, s. 1; Schmidt 1974, s. 88.

9. SOU 1957:7, *Bilaga 2. PM av 1951 års pensionsutredning rörande vissa samordningsfrågor.*

exakt i kronor för varje löneklass. Normen var att pensionen skulle motsvara två tredjedelar av lönen i dyrortsgrupp 2, vilket då var den lägsta dyrortsgruppen. Den fastställda årliga pensionen minskades sedan med 792 kronor, vilket motsvarade vad en gift person fick i folkpension. Det var en tekniskt enkel bruttosamordning. Sedan kompletterades den pensionen med ett rörligt tillägg genom vilket pensionen kunde anpassas till prisutvecklingen. Det här systemet innebar enligt 1951 års pensionsutredning att det inte fanns ”någon enhetlig relation mellan pension och individuell lön, utan att pensionsprocenten varierar inom jämförelsevis vida gränser”.¹⁰ Pensionerna levde ett eget liv, relativt frikopplade från lönerna.

Dessutom fanns det ett särskilt pensionsreglemente för statligt anställda arbetare. De var indelade i yrkesutbildade och icke yrkesutbildade och i män och kvinnor. För var och en av dessa fyra grupper angavs en exakt summa, som kompletterades med rörliga tillägg.¹¹ Det var ett pensionssystem av samma slag som den nya allmänna folkpensionen, men med betydligt högre pensioner. Folkpensionen för en gift person var 800 kr, den statliga pensionen för en yrkesutbildad manlig arbetare 4 008 kronor om året före avdraget för folkpensionen medan en kvinna utan yrkesutbildning fick nöja sig med 2 772 kr.¹² Det statliga pensionsreglementet var alltså tydligt könsdiskriminerande men också betydligt mer frikostigt än folkpensionen.

Med Statens pensionslöneförordning och Statens allmänna tjänstepensionsreglemente (SFS 1959:286 respektive SFS 1959:287) anpassades de statliga reglerna till det ATP-system som skulle träda i kraft 1960. Den pensionsgrundande slutlönen bestämdes till den högsta löneklassen i den lönegrad man hade när man gick i pension. De statliga lönerna var inplacerade i dyrortsgrupper, som avgjordes av prisnivåerna i olika delar av landet, medan pensionerna inte blev dyrortsgrupperade. Det innebar att personer i låga dyrorter fick en högre andel av lönen i pension än personer i höga dyrorter.

10. SFS 1947:416. *1947 års allmänna tjänstepensionsreglemente*. Riktmärket var folkpensionen på 800 kr till en gift person, sedan valde man det närmaste belopp som var jämnt delbart med tolv, efter årets tolv månader: 792 kr. SOU 1957:7, *Bilaga 2, PM av 1951 års pensionsutredning*, s. 219; Schmidt 1974, s. 88.

11. SFS 1947:416, prop 1958:157, s. 8–12.

12. SFS 1947:422. *1947 års tjänstepensionsreglemente för arbetare*.

Pensionsreglementet fastställde hur stor bruttopensionen skulle bli, och sedan fyllde den statliga arbetsgivaren på de offentliga pensionerna upp till den avtalade nivån. I ett sådant förmånsbestämt pensionssystem är det två faktorer som avgör pensionens storlek. Den ena är vilken lön man utgår från när man beräknar pensionen. I ATP-systemet var det lönen under de bästa 15 åren av 30 år. Den andra faktorn är hur mycket man får som pension i procent av den pensionsgrundande lönen. Pensionsnivån fastställdes nu till 65 procent av den genomsnittliga slutlönen under de sista fem åren i dyrortsgrupp 3. Det var alltså nästan samma procent som i 1947 års reglemente, men med en viss förbättring av pensionerna genom att man höjde från dyrortsgrupp två till dyrortsgrupp 3. Dessutom ingick en tilläggs pension som var 3,1 procent av basbeloppet. Tillägget var en indexreglering av utgående pensioner så att de höjdes i takt med prisutvecklingen.¹³ För dem som var byråchefer eller hade ännu högre tjänster minskade pensionen i procent av lönen för den delen av lönen som låg över 167 respektive 250 procent av basbeloppet.¹⁴ Det här var en viktig princip – den som hade riktigt hög lön förväntades kunna spara själv till livet som pensionär och behövde inte ha lika mycket i procent av lönen i pension som de med lägre lön.

Bruttosamordningen blev nu mer omfattande än tidigare. Först räknade man in en del av folkpensionen, sedan den pension från ATP-systemet personen hade rätt till, därefter fyllde arbetsgivaren på med en avtalspension upp till den fastställda nivån.¹⁵ Därför kunde arbetsgivarens påslag variera en hel del beroende på hur hög lön man hade. När allt fler tjänstemän fick full ATP eftersom de hade varit anställda i minst 30 år visade det sig att de redan från de offentliga systemen fick pension upp till bruttonivån och därför ingenting extra genom den reglementerade pensionen. Nollpensionärer kallades de. Taket för tjänstepensionen fastställdes genom att man som pensionsgrundande lön endast räknade hälften av den lön som översteg 167 procent av basbeloppet och inget alls av den lön som översteg 250 procent av basbeloppet.¹⁶ Det här var

13. SFS 1959:286, *Statens pensionslöneförordning* och SFS 1959:287, *Statens allmänna tjänstepensionsreglemente*.

14. Se SOU 1946:48, s. 96–103; SOU 1957:7, bilaga 2, s. 219 ff; SOS, *Statstjänstemän 1969*.

15. Prop 1958:157, SFS 1959:287.

16. SFS 1959:286; Schmidt 1974, s. 88–97.

principen om att byråchefer och däröver fick lägre pension för den högsta delen av lönen.

I 1959 års statliga pensionsreglemente fanns mycket av det regelverk som skulle återkomma i framtida förmånsbestämda tjänstepensioner. Avtalen skulle ge högre pensioner än ATP för den del av lönen som låg under ATP-systemets tak, för löner över taket skulle pensionen vara 65 procent av den pensionsgrundande lönen och för höga löner skulle man få häften så mycket i pension som för den lägre delen av lönen. Där emot var definitionen av vad som var pensionsgrundande lön bunden till det statliga lönesystemet vid den här tiden och därför något som skulle komma att variera i olika pensionsavtal.

I början av 1950-talet ersattes de tidigare rätt olika reglerna för tjänstepension för kommunernas respektive landstingens anställda med gemensamma normalpensionsreglementen.¹⁷ Huvudprincipen var att bruttopensionen skulle bli drygt 60 procent plus folkpensionen (som höjdes med den reform som klubbades igenom 1946). Tillsammans kunde det bli så mycket som 82 procent av slutlönen i pension. Det här var samma bruttosamordning som man använde på den statliga sidan. Folkpensionen utgick till alla, reglementet angav hur mycket mer arbetsgivaren skulle betala i pension uttryckt i procent av slutlönen. Arbetsgivaren garanterade pensionerna via sin beskattningsrätt – pensionerna blev en del av driftsbudgeten. Därför behövde inte finansieringen beröras i pensionsreglementena.¹⁸

Med ATP-systemet ändrades villkoren radikalt för de kommunala pensionerna. Nu ingick även den pension man fick från ATP i den offentliga pension som skulle samordnas med tjänstepensionerna, vilket ledde till att behovet av en arbetsgivarfinansierad pension minskade radikalt. Bruttopenionsystemet fanns kvar i det kommunala pensionsreglementet KPR från 1970, som anpassade systemet till ATP-pensionen. Målet var att man skulle få cirka 75 procent av den pensionsgrundande lönen i pension. Det ledde till att det man fick som kommunal avtalspension varierade mycket beroende på hur mycket man fick i pension

17. Jansson 1974, s. 14. Även de kollektivavtalsanställda arbetarna omfattades av tjänstepensionsreglementet.

18. SOU 1957:7, bilaga 3, s. 220 f; Jansson 1974, s. 55–71; Westbratt 1995, s. 83 f; Grip 2012, s. 26–30.

från det offentliga systemet. För lönen upp till ATP-taket varierade den kommunala avtalspensionen mellan 7 och 18 procent av slutlönen. Även här hände det att personer fick så mycket i offentlig pension att det inte blev något alls från avtalspensionen, de som kallades nollpensionärer. Man skulle ha arbetat i 30 år för att få full pension och slutlönen definierades som genomsnittet av lönen de fem sista åren före pensionen. Ålderspensionen, som den nu kallades, fastställdes till 65 procent av pensionsunderlaget plus indexregleringen genom ett tilläggsbelopp på 4 procent av basbeloppet, som motsvarade folkpensionen. Sedan fanns samma takgränser som i det statliga reglementet.¹⁹

De privatanställda tjänstemännens ITP-plan

ATP-systemet ersatte de tjänstepensioner som många tjänstemän redan hade. Det innebar bland annat att de privata arbetsgivarna inte längre behövde betala de allt högre särskilda premierna för pensionsavtalen. Stat, landsting och kommuner skulle bestå för lång tid framåt, så de behövde inte betala in avgifter för pensionerna till särskilda kapitalförvaltare, utan de löpande kostnaderna belastade driftsbudgeten. Privata företag, däremot, kan köpas upp, läggas ner eller gå i konkurs. Då måste de anställda ha sina pensionsrättigheter garanterade genom att pengarna betalas in till kapitalförvaltare som Sveriges Privatanställdas Pensionskassa (SPP) eller behålls i företagen men garanteras genom särskilda försäkringar.²⁰

De fackliga organisationerna hävdade framgångsrikt att pension var inestående lön. I och med ATP-reformen frigjordes plötsligt ett betydande utrymme. Avgiften för tjänstemännens pensioner låg runt 24 procent av lönen, medan avgiften till ATP från början bara var några procent, för att runt 1970 ha ökat till 10 procent. Det stora utrymme som frigjordes lyckades tjänstemännen omvandla till en höjning av lönerna med upp till 15 procent.²¹

19. Westbratt 1995, s. 17–37; SOU 1997:48, s. 42; SOU 1977:46, s. 125; Grip 2002, s. 41 ff.

20. Wetterberg 2017, s. 110–131; Harrysson 2000; Sjöblom 2016 om tjänstepensioner före 1950.

21. Schmidt 1974, kap. 6; Wetterberg 2017, s. 119 f.

Sedan var frågan vad man skulle göra med de gamla pensionsavtalen och deras fonderade medel. Nära till hands låg att helt enkelt avveckla systemet genom att låta avtalen löpa ut. Men de privata tjänstemännens fackliga organisationer ville annorlunda. Redan 1960 kom den första ITP-planen, industritjänstemännens tjänstepension, mellan å ena sidan SAF och å andra sidan SIF och SALF, ingenjörernas och arbetsledarnas TCO-förbund. Det var SIF som var den pådrivande aktören då det gällde tjänstemännens avtalspensioner. Det här avtalet var en rekommendation från SAF till arbetsgivareförbunden, och det antogs av alla. Sedan träffades liknande avtal med andra fackliga organisationer, som Handelstjänstemannaförbundet.²²

De privata tjänstemännens pensionsavtal skilde sig på viktiga punkter från de statliga och kommunala tjänstepensionsreglementena, som ju redan fanns på plats. När den offentliga sektorns parter valde bruttosamordningen i början av 1950-talet fanns det välutvecklade regler för tjänstepensionen, som anpassades till den relativt begränsade folkpensionen. När de privatanställda tjänstemännen skulle välja modell på 1960-talet hade ATP-systemet satt deras tidigare tjänstepensioner ur spel så att man fick börja om från början. Den offentliga sektorns avtalspensioner gav mycket olika resultat för olika anställda. På den privata sidan föredrog man en enhetlig avtalspension som kostade lika mycket för alla arbetsgivare och gav lika mycket till alla anställda tjänstemän. Detta var en nettosamordning som framstod som en rättvis fördelning av kostnader och rättigheter.

Den första ITP-planen var relativt modest. Parterna uppskattade att tjänstemannen normalt skulle få 10 procent av slutlönen i folkpension och 45 procent från ATP. Sedan skulle de få ytterligare 10 procent från ITP för att sammanlagt komma upp till 65 procent i pension av slutlönen; ”65 procent ansluter sig till den standard, som vanligen förekommer i tidigare pensionsplaner”, hette det.²³ De privata tjänstemännen skulle dels få 10 procent av den pensionsgrundande lönen i extra pension för den del av lönen som låg mellan 1 och 7,5 basbelopp²⁴ eller 35 259 kr

22. *ITP-planen* 1962, s. 7 ff; Schmidt 1974, s. 125–128, 152 ff.

23. Svenska arbetsgivareföreningen 1962, s. 31.

24. Pensionen för det första basbeloppet utgjordes av den allmänna folkpensionen.

per år 1963 och dels få 32,5 procent av lönen upp till 15 basbelopp, motsvarande 70 500 kr per år. Liksom i det statliga pensionsreglementet fick man mindre i pension för den högre delen av lönen. Med pensionsgrundande slutlön menades i det här avtalet den lön de anställda hade året innan de gick i pension.²⁵ Den regeln var anmärkningsvärt fördelaktig för tjänstemän som gjorde karriär och därför ofta hade en lön under det sista året som var högre än någon annan lön de haft.

För att få full pension skulle man ha arbetat 30 år. För männen började man räkna vid 25 års ålder, för kvinnorna först vid 30 år. Den högre åldern för kvinnorna vid den här tiden berodde på att många av dem slutade arbeta innan dess, troligen därför att de gifte sig och blev hemmafruar, och arbetsgivarna ville inte ha allt besvär med att hålla reda på deras då rätt begränsade pensionsrättigheter.²⁶ Kravet på att ha arbetat i 30 år för att få full pensionsrätt fanns redan i de offentliga reglementena och hade slagits fast i ATP-reglerna. Det här är ett typiskt exempel på att det är enklare för parterna att använda redan etablerade regler än att förhandla fram helt nya. De tidigare tjänstemannaavtalen hade lagt fast pensionsåldern vid 65 år, medan folkpensionen och ATP-systemet utgick från 67 års pensionsålder. ITP-planen skulle därför ge tjänstemännen pension mellan 65 och 67 år.²⁷

ITP var ett förmånsbestämt system, precis som ATP-systemet – det var bestämt vad löntagarna skulle få i pension i relation till deras lön, sedan fick arbetsgivarna betala vad det kostade. På den privata sidan var det nödvändigt att reglera finansieringen av pensionerna. Det var vanligt att arbetsgivarna ordnade pensionsavtalet genom att ta en försäkring för den anställde hos SPP, som i sin tur fastställde avgifterna för försäkringen. Företagen kunde också behålla pensionskapitalet i företaget under förutsättning att de tecknade en särskild försäkring för det.

Pensionsavgifterna varierade rätt mycket beroende på hur gammal löntagaren var. Åtminstone till en början var avgifterna högre än utgifterna för de utbetalda pensionerna. I början av 1970-talet var de runt 5 procent av lönen under ATP-systemets tak för 35-åringarna, och för

25. Svenska arbetsgivareföreningen 1962, s. 30 f.

26. Svenska arbetsgivareföreningen 1962, s. 19 f.

27. Wetterberg 2017, s. 121.

löner upp till det övre taket runt 15 procent för 60-åringar. Vid samma tid var avgiften för ATP cirka 10 procent av lönen.²⁸

ITP-planen var ett så kallat premiereservsystem, vilket innebär att arbetsgivarna betalade in avgifterna till särskilda fonder. Om inte pensionskapitalet behölls i företaget förvaltades det av SPP, som snabbt byggde upp ett avsevärt kapital. Dessutom infördes regler för hur deltidspension, sjukpension och efterlevandepension skulle utgå i förhållande till den nya tjänstepensionen.²⁹

Till en början var ITP-planen en möjlighet som arbetsgivarna kunde utnyttja om de ville, men 1969 blev den till ett kollektivavtal och därmed en skyldighet för arbetsgivarna.³⁰ Då var det ca 6 procent av löntagarna som hade en inkomst över ATP-systemets tak och därför omfattades av ITP-planens regler för löner över taket.³¹ Med detta kollektivavtal började reglerna tillämpas i växande utsträckning – kurvorna över antalet pensionärer med tjänstepension, inbetalade avgifter och så vidare stiger brant.³²

I förhandlingarna under 1960- och 1970-talen höjdes successivt takgränserna och procenten för hur mycket man skulle få i pension i förhållande till slutlönen. År 1973 bildades Privattjänstemannakartellen (PTK), som tog över förhandlingarna och avtalsskrivandet för ITP. Den första förhandlingsomgången blev besvärlig, det uppstod till och med en öppen konflikt 1976 innan parterna kunde skriva på ett nytt avtal, som gällde från 1977. I det avtalet höjdes tjänstepensionerna gradvis under de följande fem åren, till de nivåer som sedan skulle gälla lång tid framåt: 10 procent av lönen mellan 1 och 7,5 basbelopp, 65 procent av lönen mellan 7,5 och 20 basbelopp, 32,5 procent mellan 20 och 30 basbelopp och inget alls för den del av lönen som låg över 30 basbelopp, vid den tiden 354 000 kr om året.³³

28. Schmidt 1974, s. 155; Jansson 1970, s. 84.

29. Svenska arbetsgivareföreningen 1962; Wetterberg 2017 om SPP/Alecta.

30. *1969 års ITP-avtal: SAF-SIF, SAF-SALF, SAF-HTF samt 1966 års avtal om tjänstegruppplivförsäkring*, Stockholm 1969.

31. Statistisk årsbok 1973, s. 333.

32. Wetterberg 2017, s. 152–155 om förhandlingarna på 1970-talet, med diagram över avtalspensionernas utveckling fram till 2016 på s. 273–280.

33. Helle 2001, s. 44, 62–66; SOU 1977:46, s. 127. Gränserna vid 20 och 30 basbelopp motsvarar de tidigare gränserna vid 167 respektive 250 procent av basbeloppet.

Då kom också ett nytt tillägg till avtalet som skulle bli förebild för kommande avtal, nämligen ITPK, en arbetsgivarfinansierad pensionsförsäkring med en avgift på 2 procent av lönen. Pengarna skulle normalt betalas ut under de fem första åren efter pensionen eller användas för att finansiera förtidspensionering. Man fick också en ny lösning på avgiftsfrågan. Lönehöjningar mot slutet av arbetslivet kunde kosta mycket för den berörda arbetsgivarna. Nu valde man att i stället införa en avgift oberoende av de anställdas ålder som alla arbetsgivare betalade. Kostnaderna för de äldres pension spreds ut över hela kollektivet.³⁴

Offentligt anställdas pensionsavtal

År 1966 fick de offentliga tjänstemännen full förhandlings-, avtals- och konflikträtt.³⁵ Därmed kunde de fackliga organisationerna kräva att också pensionsreglementet blev kollektivavtal. Det första statliga avtalet, som ersatte delar av tjänstepensionsreglementet, blev PA 74 (Allmänt pensionsavtal för statliga och vissa andra tjänstemän). Det omfattade nu alla statligt anställda. Här behölls de grundläggande reglerna om pensionsgrundande lön, bruttopension och pensionsnivån från tjänstepensionsreglementet och taken var de samma som tidigare.³⁶

År 1978 blev det kommunala pensionsreglementet omvandlat till ett kollektivavtal mellan parterna på den kommunala och landstingsarbetsmarknaden, PAK/LPAK. Den samordnade pensionen skulle tillsammans ge 75 procent av den pensionsgrundande lönen. Om man fick så mycket i pension från ATP-systemet blev det ingen extra kommunal avtalspension. Reglerna om taken var de samma för den kommunala sidan som i det statliga reglementet.³⁷

År 1985 slöts ett nytt avtal: Pensionsavtal för arbetstagare hos kommuner och landsting (PA-KL 85). Nu sänktes pensionsåldern från 67 till 65 år och gjordes lika för män och kvinnor – tidigare hade kvinnor i

34. *1969 års ITP-avtal*; SOU 1990:77, bilaga A, s. 29 ff.

35. Se t.ex. Seip 1997.

36. SOU 1977:46, s. 124 f innehåller felaktiga siffror för taken. Det var gränserna från SFS 1959:286 som fortfarande gällde. Se PA 74, SPV 2013.

37. SOU 1977:46, s. 126; Grip 2012, s. 25–40; Westbratt 1995, s. 83 f.

kommunal tjänst haft lite lägre pensionsålder än män. Där fanns regler för dem som fick gå i pension före 65 års ålder eller ville göra förtida uttag av pensionen, men också, lite diskret instuckat i en tabell, uppgifterna om pensionen över 7,5 basbelopp, som fastställdes till samma procenttal och inkomstgränser som i det statliga pensionsreglementet. På grund av bruttosamordningen varierade fortfarande den pension man fick från kommunen. I början av 1990-talet handlade det om mellan 7 och 18 procent av slutlönen för den del av lönen som låg under ATP-systemets tak på 7,5 basbelopp.³⁸

De förhandlande parterna valde att införa allt mer detaljerade regler om alla tänkbara varianter av vad som skulle vara pensionsgrundande lön, vad som gällde för den som bytte jobb mellan avtalsområdena och hur man bestämde vad som motsvarade heltidsarbete för städpersonal som arbetade på beting, nämligen 48 000 minuter per år.³⁹ Men en sak stod det inget om i avtalet: hur de extra pensionerna skulle finansieras. Kommunerna var förvisso ansvariga för de pensionsåtaganden de gjorde, men först hölls det ansvaret utanför den kommunala budgeten. Normalt förväntades kommunerna betala de växande pensionerna ur den löpande driftsbudgeten. Så uppstod det problem som senare blev känt som ”den kommunala pensionsskulden”. År 1994 uppskattades den till sammanlagt cirka 150 miljarder kronor.⁴⁰

Från början av 1970-talet växte de anställdas förväntningar på en frikostig pension under den allt längre tid de var pensionärer. LO föredrog dock att prioritera löneökningar framför pensioner till de allra högst avlönade arbetarna. Huvuddelen av pensionerna skulle komma från det statliga pensionssystemet, ansåg LO, men följde sedan tjänstemännens initiativ, den extra avtalspensionen på 10 procent av den pensionsgrundande lönen. Den utgjordes av lönen för de tre bästa åren i åldern 55 till 59 år. Den lösningen blev nu den avgörande delen av det nya avtalet som SAF och LO slöt 1973 om STP, den särskilda tilläggspensionen. Regler för lön över ATP-systemets tak ansågs inte behövas, det var inte många arbetare som kom över taket. Tilläggspensionen finansierades

38. Ds 1995:46, s. 25 f; SOU 1997:78, s. 42.

39. PA-KL 85, s. 6.

40. Kommunernas Pensionsanstalt 2005.

med arbetsgivaravgifter, som fick bli så stora som det krävdes. Avgifterna beräknades till 2,6 procent av lönesumman 1977 och 3,15 procent år 1981. I början av 1990-talet fick också de privatanställda arbetarna en arbetsgivarfinansierad pensionsförsäkring, motsvarande ITPK.⁴¹

Det dröjde sedan till 1991 innan de statligt anställda fick sitt avtal med PA 91 som motsvarade ITP-planen. Med detta avtal avskaffades bruttosamordningen för den statliga sektorn och man gick över till samma sätt att beräkna tjänstepensionerna som fanns i ITP-avtalet. Staten hade nu lagt om sin lönepolitik och avskaffat de gamla löneplanerna. En konsekvens blev att det blev nödvändigt att fastställa ett nytt sätt att beräkna den pensionsgrundande lönen. Det blev inte slutlönen, som i ITP-avtalet, utan den genomsnittliga lönen under de fem sista åren före pensioneringen som pensionen beräknades utifrån. För tjänstemän som gjorde karriär och därför fick allt högre lön med tiden var det en bättre regel än ATP-systemets femton bästa år av trettio, men en sämre regel än den om slutlönen som fanns i ITP-avtalet. Eftersom många statliga tjänstemän haft den högsta löneklassen i flera år när de gick i pension kan man se den nya regeln som ett försök att formulera en regel som så nära som möjligt anslöt till det gamla tjänstepensionsreglementet.

I det nya avtalet gällde samma ersättningsprocent som i ITP-avtalet. Man fick 10 procent i pension för den delen av lönen som låg under 7,5 basbelopp, 65 procent för delen som låg mellan 7,5 och 20 basbelopp och 32,5 procent för delen mellan 20 och 30 basbelopp – där låg det övre taket, liksom i ITP-avtalet. Också de statligt anställda fick nu dessutom en arbetsgivarfinansierad kompletterande ålderspensionsförsäkring, motsvarande ITPK, kallad Kåpan, som man normalt skulle ta ut under de fem första pensioneringsåren. Från början var avgiften 1,5 procent av lönesumman, men man avsåg att successivt höja den. Kåpan krävde fondering, medan de statliga pensionsavgifterna i övrigt finansierades med arbetsgivarnas lönekostnadspålägg (LKP).⁴²

Med det statliga avtalet PA 91 och det kommunala PA-85 på plats var alltså det stora flertalet av löntagarna tillförsäkrade relativt frikostiga avtalsbestämda tjänstepensioner. Alla med kollektivavtal fick dels

41. SOU 1977:46, s. 129 ff; Ds 1995:46, s. 115.

42. PA 91; Statens Arbetsgivarverks förhandlingsprotokoll 1991-03-15; SOU 1997:78, s. 48.

den tioprocentiga tilläggspensionen, dels en arbetsgivarfinansierad pensionsförsäkring. Dessutom fick de med lön ovanför ATP-systemets tak pension för lönen upp till 30 basbelopp. Men då hade politikerna redan börjat planera för en betydande omläggning av det allmänna pensionsystemet. Det var flera faktorer som blivit allt mer besvärande. En handlade om de totala kostnaderna. Det är ett inbyggt problem i alla förmånsbaserade system att kostnaderna med tiden riskerar att bli större än vad samhällsekonomin kan bära. Ett annat problem gällde konstruktionen av taket.

När ATP-systemet infördes med ett tak på 7,5 basbelopp för den lön som låg till grund för pensionerna var det inte mycket till problem. Då nådde cirka 3 procent av löntagarna (cirka 83 000 personer) över taket. Ett antal av dem var dessutom chefer med personliga anställnings- och pensionsavtal. När andelen löntagare med lön över taket växte, ökade behovet av tjänstepensioner som gav pension för lönen ovanför taket. Taket var förvisso indexskyddat, men i förhållande till prisutvecklingen (prisbasbeloppen), inte till löneutvecklingen. I dåtidens inflationsekonomi ökade bruttolönerna rätt mycket snabbare än priserna, så allt fler nådde taket. År 1988 var det 8 procent (358 000 personer), när inkomstbasbeloppen infördes år 2001 var andelen uppe i cirka 12 procent (656 000 personer). Mellan 2010 och 2015 kom cirka 16–17 procent (920 000 personer) av de förvärvsarbetande över taket, dubbelt så många män som kvinnor.⁴³

Den premiebaserade inkomstpensionen

Efter ett omfattande utredningsarbete fattade riksdagen 1998 beslut om att införa ett nytt allmänt pensionssystem. Förändringen var dramatisk. Sverige bytte i ett svep från ett förmånsbaserat pensionssystem till ett premiebaserat.⁴⁴ Avsikten var att skapa ett ekonomiskt hållbart pensionssystem – och det har faktiskt lyckats. I stället för att den offentliga

43. SCB, *Medelliuslängd efter kön 1960–2015*; SCB, *Skiktgränser från år 1991, 1996–2015*. Den statistiken gäller gränsen för statlig inkomstskatt, som dock under senare år ligger nära pensionssystemets tak. SOU 1990:76, s. 459–463.

44. Se t.ex. Bornefalk & Yndeheim 2004; Lundberg 2004.

pensionen bestämdes av de femton bästa åren av trettio intjänandeår bestämdes den av de avgifter som betalats in för den enskilde under hela arbetslivet. Det gjorde pensionens storlek beroende av flera faktorer, vars effekter var svåra att beräkna. En avgörande regel var att de hopsamlade pensionsrätterna fördelades på den uppskattade genomsnittliga återstående livslängden. Den regeln skulle visa sig vara en okontrollerad och dynamisk faktor i det nya pensionssystemet – den genomsnittliga livslängden ökade snabbare än beräknat och fortsätter att öka.⁴⁵

Pensionsarbetsgruppen som på 1980-talet utredde förutsättningarna för ett nytt pensionssystem var klar över problemet med det sjunkande taket i ATP-systemet och såg redan 1990 i en avlägsen framtid en situation då merparten av löntagarna stött i taket och därför reducerat ATP-systemets inkomstrygghet till en allt mer likartad folkpension för det stora flertalet pensionärer.⁴⁶

Med det nya pensionssystemet, som började införas 1999 och var i full funktion från 2003, bytte man prisbasbelopp mot inkomstbasbelopp (ibb). I början var skillnaden marginell; 2001 var inkomstbasbeloppet bara 2 procent högre än prisbasbeloppet. Men med tiden blev skillnaden betydande – det var ju avsikten med bytet. År 2017 var skillnaden 37 procent.⁴⁷ Eftersom lönen normalt stiger med åldern fick rätt många förvärvsarbetande någon period av livet en lön som låg över taket.⁴⁸ Med bytet av basbelopp lyckades man bromsa upp den gradvisa sänkningen av pensionssystemets tak och därmed också ökningen av avtalspensionernas betydelse för pensionärerna. Det innebar att staten överlät en viktig del av pensionssystemet till arbetsmarknadens parter och deras kollektivt avtalade tjänstepensioner. Eftersom löntagare med hög lön hade en bättre löneutveckling än de med normal eller låg lön, ledde tjänstepensionssystemet till ökade ekonomiska klyftor.

För att genomföra den nya beräkningen av de förvärvsarbetandes pensionsrätter var det nödvändigt att bestämma hur stora pensionsrätter

45. Om livslängden, se SCB, *Medellivslängd efter kön 1960–2015*.

46. SOU 1990:76, kap. 10; Lundberg 2004, s. 160–185, som skriver rätt utförligt om takproblemet.

47. Se <http://pensionskoll.se/pensionssystemet-oversikt/basbelopp/>.

48. Bornefalk & Yndeheim 2004.

alla födda från och med 1938 hade med sig sedan de började arbeta. Försäkringskassan fattade besluten, som skickades ut till alla inkomsttagare med pensionsbrevet för år 2000. Det här var en byråkratisk triumf av sällan skådat slag. När man som forskare går igenom det svenska socialförsäkringssystemets långa historia slås man av att reformatorerna inte drar sig för att föreslå eller införa tekniskt mycket komplicerade regler som krävde en betydande kontroll över medborgarna och deras inkomster.⁴⁹ Identifieringen av allas pensionsrätter överträffar det mesta i den branschen.

Med det nya systemet fick man räkna med lägre pensioner än de som ATP-reglerna gett. Hur skulle man då göra med tjänstepensionerna? Avtalen var framförhandlade mellan parterna, så de avtalen kunde riksdagen inte göra något åt. Den saken klargjordes dessutom i samband med den stora krisuppgörelsen 1993. Då sänkte den socialdemokratiska regeringen inte bara de statliga pensionerna, utan regeringen kom också överens med de fackliga organisationerna för de statsanställda att de statliga tjänstepensionerna skulle sänkas. Uppretade pensionärer tog saken till Arbetsdomstolen – och vann. Varken staten eller de fackliga organisationerna kunde ingripa i den enskildes avtalade pensionsrättigheter, visade det sig.⁵⁰

Nu var det upp till parterna själva att avgöra om också tjänstepensionerna skulle läggas om från förmånsbestämda till premiebestämda. Maktlös var regeringen förstås inte i den frågan. Avtal slutna av Statens arbetsgivarverk hade regeringen greppet om, och även de avtal som Sveriges Kommuner och Landsting (SKL) slöt var påverkbara av de politiska partierna, enade bakom reformen. Även LO hade stött den stora pensionsreformen, så problemet handlade framför allt om hur tjänstemannafackens huvudorganisationer SACO och TCO och deras förhandlingskartell PTK skulle agera.

Det första större pensionsavtal som anpassades till premiesystemet blev avtalet 1996 mellan SAF och LO för privatanställda arbetare. LO var mycket tydliga med vad pension var: ”Din Avtalspension SAF-LO är uppskjuten lön och ingen allmosa från arbetsgivaren”, hette det. Den

49. Åmark 2005, särskilt s. 270.

50. *AD-dom 1995, nr 157.*

finansierades med en pensionsavgift som först bestämdes till 2 procent av lönen, med tillägget att avgiften skulle komma att omförhandlas. Från år 2000 höjdes avgiften till 3,5 procent. I själva verket var avgiften från början låg om man jämför med de 4,5 procent som avgiften var för löner under 7,5 basbelopp i 2007 års ITP-avtal.⁵¹ LO prioriterade inte avtalspensioner särskilt högt vid den här tiden och föredrog att löneutrymmet användes till att höja lönerna i stället för att höja pensionerna. De insamlade pensionsrättigheterna enligt STP-planen omvandlades dessutom till en premie i det nya systemet. Det nya avtalet gällde fullt ut för personer som var födda 1968 eller senare. Intjänandeperioden för avtalspensionen började vid 28 år och det var just den åldern som blev gränsen för övergången till det nya systemet.⁵²

Premien var fixerad, utfallet beroende dels av hur stora premier som betalats in och dels av avkastningen på det fonderade kapitalet. I det här avtalet infördes också valfrihet för löntagarna. Den enskilde hade rätt att välja om pengarna skulle placeras i en aktiefond eller som en traditionell pensionsförsäkring. LO och Folksam bildade ett särskilt bolag, Folksam LO pension, för att förvalta det växande pensionskapitalet. Den årliga pensionen beräknades i förhållande till åldersgruppens medellivslängd men man kunde ta ut hela tjänstepensionen under begränsad tid, fem till tio år.⁵³

Här fanns alltså fullt ut en anpassning till det nya premiesystemet, där de avgifter som betalades in under arbetslivet avgjorde hur mycket man fick i tjänstepension. Valfriheten krävde fondering och därmed kapitalförvaltning. Hur mycket man skulle få i tjänstepension i förhållande till slutlönen gick inte att säga något om – men avgiften på 2 procent av lönen var rätt låg jämförd med ITP-planen.

I det kommunala avtalet genomfördes lite större ändringar med PFA 98, som gällde för personer födda 1938 och senare. I det avtalet anpassades även det kommunala regelverket uttryckligen dels till det nya pen-

51. Se STP respektive *Avtalspension SAF–LO 1996* om avgifterna och Fora, <https://www.fora.se/privat/din-tjanstepension/forsta-din-pension/sa-mycket-betalas-in/>. Det gjordes ett antal justeringar av avgifterna från 1973 till 2012, liksom av den ålder då avgifterna började betalas, Morin & Andersson 2015.

52. *Avtalspension SAF–LO 1996*.

53. AMF, *Från monopol till konkurrens; Avtalspension SAF–LO 1996*.

sionssystemet, dels till reglerna i ITP-planen. Det kommunala avtalet hade sin egen variant av hur man beräknade den pensionsgrundande lönen: genomsnittet för de fem bästa åren under de sista sju åren man arbetade. Den bestämmelsen passade bättre för en sektor där många var tvungna att sluta arbeta innan de fyllt 65 år eller gick ner i arbetstid under åren före pensioneringen.⁵⁴

I PFA 98 infördes nu en avgiftsbestämd pension av samma slag som i det nya pensionssystemet. Man behöll den kompletterande ålderspensionen för löner mellan 7,5 och 30 basbelopp, men pensionen på den delen av lönen blev lite lägre än i de andra avtalen: 62,5 procent på lönen upp till 20 basbelopp och 31,25 procent på lönen mellan 20 och 30 basbelopp. Dessutom infördes en motsvarighet till Kåpan, en arbetsgivarfinansierad pensionsförsäkring med högre avgifter upp till 7,5 basbelopp och lägre avgifter över den gränsen, på 1,6–2,1 procent av lönen.

Det sades fortfarande inget om avgifterna för den kommunala avtalspensionen. Däremot ändrades reglerna för hur kommunerna skulle redovisa sina pensionsåtaganden i den kommunala budgeten, så att dessa framöver verkligen ingick i den ordinarie budgeten. Detta skulle hindra att den dolda pensionsskulden fortsatte att växa.⁵⁵

Medan Avtalspension SAF–LO innebar en fullständig övergång till det nya premiebestämda pensionssystemet blev det nya statliga avtalet PA-03 en försiktig anpassning till nya villkor. Den förmånsbestämda avtalspensionen på 10 procent behölls, men trappades ner. Man utgick från födelseåren med början 1943 och tog bort ett par tiondels procent för varje åldersgrupp för den lönedel som låg under 7,5 ibb. För personer födda 1973 eller senare försvann denna del av avtalspensionen helt. För den del av lönen som låg mellan 7,5 och 20 ibb trappades avtalspensionen ner från 65 till 60 procent av den pensionsgrundande lönen, för delen mellan 20 och 30 ibb från 32,5 till 30 procent. I stället infördes en premiebestämd individuell ålderspension med en låg premie, 2,5 procent av lönen, från 23 års ålder. Man bytte alltså en del av förmånspensionen mot en premiebestämd pension. Samtidigt behölls Kåpan, den komplet-

54. Svenska Kommunförbundet, *Redogörelse för Pensions- och försäkringsavtal – PFA 98. Bilaga 2 till cirkulär 1998:96*. http://brs.skl.se/brsbibl/cirk_documents/1998Bil2096.pdf.

55. PFA 98; SOU 2004:101, bilaga 3, s. 350–355; Ds 1995:46.

terande ålderspensionsförsäkringen med en arbetsgivaravgift på 2 procent.⁵⁶

Premierna var nu inte bara en pensionsrätt, som i inkomstpensions-systemet, utan här handlade det om pengar som sattes in i en individuell pensionsförsäkring, en fondering alltså. Med fondering följer kapitalförvaltning och krav på att den enskilde arbetstagaren ska ha rätt att välja hur pensionspengarna ska förvaltas. Statens Pensionsverk fick ansvaret för att administrera valet, och löntagarna fick välja hur pengarna skulle placeras. De som inte valde skulle få sina pengar placerade hos Försäkringsföreningen för det statliga området, FSO.⁵⁷

Den kommunala sektorn fick en ny tjänstepension från 2006, KAP-KL (kollektivavtalad pension för kommuner och landsting). Man valde en lösning som liknande den statliga men med några andra lösningar på problemen med att övergå till ett avgiftsbestämt pensionssystem. Den förmånsbestämda pensionen behölls, men bara för den del av lönen som låg över 7,5 ibb. Pensionsgrundande var fortfarande de fem bästa åren av de sju sista före pensioneringen upp till taket på 30 ibb. Från 2012 trappas pensionen ner under 22 år från 62,5 procent av slutlönen för att till sist landa på 55 procent.⁵⁸ För full pension skulle man fortfarande ha arbetat i minst 30 år från 28 års ålder. Arbetsgivaren svarade för finansieringen.

Sedan införde man en avgiftsbestämd pension. Avgiften skulle betalas från det att den anställde fyllde 21 år, en lite lägre åldersgräns än i det statliga avtalet. Den skulle från 2012 vara 4,5 procent på den pensionsgrundande lönen, med ett tak vid 30 ibb. Avgiften skulle betalas in till en pensions- eller fondförsäkring som arbetstagaren valde.⁵⁹ Den avgiftsbestämda pensionen ersatte alltså nedtrappningen av den förmånsbestämda pensionen. Men den förmånsbestämda pensionen för lönen upp till taket försvann direkt och helt och hållet. Uppdelningen mellan två olika avgiftspensioner i det statliga avtalet fanns inte här, vilket innebar

56. *PA 03. Pensionsavtal*, Centrala avtal 2008:3, Arbetsgivarverket.

57. Om valfriheten, se förhandlingsprotokoll 28 juni och 25 oktober 2002, mellan Arbetsgivarverket och de fackliga huvudorganisationerna på det statliga området, bilagor till PA-03. SOU 2004:101, bilaga 3, s. 341 ff.

58. För lönen mellan 20 och 30 ibb gällde halva procentsatsen.

59. *KAP-KL 2006*.

att kommuner och landsting valde bort den arbetsgivarfinansierade pensionsförsäkringen Kåpan på den statliga sidan och lät hela avgiften gå till den valbara försäkringen.

Först 2007 kunde Svenskt Näringsliv skriva på ett nytt pensionsavtal med de privatanställda tjänstemännen, representerade av PTK. De valde en annan modell än de offentliga parterna. Man drog en gräns för personer födda 1978 eller tidigare och skapade två alternativ: ITP 1 och ITP 2. ITP 2 var helt enkelt en förlängning av det tidigare avtalet. Här behöll man de tidigare förmånerna och gjorde inte någon gradvis övergång som i de statliga och kommunala avtalen. ITP 1 var däremot ett rent premiebaserat system av precis samma slag som den offentliga inkomstpensionen. För inkomster upp till 7,5 ibb var avgiften 4,5 procent och för lönen mellan 7,5 och 30 ibb blev premien hela 30 procent på den pensionsgrundande lönen. Dessutom fanns den gamla ITPK kvar, med en avgift som nu bestämdes till 2 procent.⁶⁰

Det här var ett anmärkningsvärt bra avtal. Det som verkligen sticker ut är den höga avgiften på de högre lönerna. För lönen upp till 7,5 procent var den offentliga pensionsavgiften 18,5 procent plus de 4,5 procenten för avtalspensionen, sammanlagt 23 procent.⁶¹ För den högre lönen blev avgiften betydligt högre, hela 30 procent. Det här torde ha varit en översättning av den äldre ITP-planens mycket fördelaktiga bestämmelse om att slutlönen var den lön man hade året innan man gick i pension. När slutlönen nu byttes mot de samlade avgifterna under hela arbetslivet blev det en hög avgiftsprocent som ersatte en fördelaktig definition av slutlönen. Högvärdade fick alltså betydligt högre kompensationsgrad för lönen över inkomstpensionens tak än löntagare med löner under pensionssystemets tak.

Med den förmånsbestämda pensionen hade arbetsgivarna fått betala de avgifter som krävdes för att finansiera förmånerna. När allt fler tjänstemän fick löner över taket på 7,5 ibb steg avgifterna eftersom avgiften

60. PTK, *Handbok om försäkringar: lagstadgade och kollektivavtalade försäkringar för privatanställda tjänstemän*, 2017.

61. Av de 18,5 procenten gick 16 procent till inkomstpensionen och 2,5 procent till premiepensionen. Egentligen var det bara 17,21 procent, eftersom avgiften betalades på 93 procent av den pensionsgrundande lönen, se Pensionsmyndigheten, *Finansiering av pensionssystemet*.

på den högre delen av lönen var så mycket större än på lönen under taket. År 1999 betalade arbetsgivarna totalt 9,76 procent av lönesumman till avtalspensionerna (inklusive ITPK), år 2007 var avgiften 13,53 procent och 2016 var den uppe i 14,82 procent av lönesumman.⁶² Det fanns alltså ett klart incitament för arbetsgivarna att gå över från ett förmånsbestämt till ett premiebestämt system där avgifterna var fastlagda och kända. Den totala kostnaden för ITP 1 beräknades till något mindre än vad arbetsgivarna då betalade för den förmånsbestämda avtalspensionen.

Det nya ITP-avtalet ledde omedelbart till nya förhandlingar mellan SAF och LO, som nu krävde samma pensionsvillkor för arbetare som tjänstemännen redan hade. I en broschyr där LO presenterade det nya avtalet utropade man ”Hurra!” för att arbetarna äntligen fick samma avtalspensionsvillkor som tjänstemännen – just det kravet hade varit den avgörande drivkraften bakom införandet av ATP-systemet under 1950-talet. Den äldre avtalspensionen från 1996 var redan rent premiebestämd, det som inträffade nu var att premierna höjdes. De blev de samma som i ITP-avtalet. Förändringen infördes gradvis under fem år, så det dröjde till 2012 innan LO:s pensionsavtal var helt likvärdigt med tjänstemännens. Det är uppenbart att LO var mycket nöjda med det nya avtalet, men i broschyren som presenterar det sägs det inget om orättvisan i att arbetsgivarna betalade en betydligt högre premie för den delen av lönen som låg över inkomstpensionssystemets tak.⁶³

År 2014 följde den kommunala sektorn efter den privata. Med AKAP-KL 2014 infördes ett helt premiebaserat avtalspensionssystem med samma avgifter som de som användes i ITP för arbetstagare födda efter 1986. Den förmånsbaserade avtalspensionen för lön över taket fanns alltså kvar, här liksom i ITP-avtalet för personer födda före 1986. Här fanns också valfriheten för arbetstagaren att välja en traditionell pensionsförsäkring eller en fondförsäkring.⁶⁴

Staten följde sedan efter kommunerna med pensionsavtalet PA 16. Man använde samma modell som ITP med två avdelningar, en förmåns-

62. Alecta, *Premiehistorik för ITP 2*.

63. LO 2008.

64. *Överenskommelse om Avgiftsbestämd KollektivAvtalad Pension 2014*.

bestämd pension för medlemmar födda före 1987 och en rent avgiftsbestämd för medlemmar födda 1988 och senare. Avgifterna var de samma som i ITP. Dessutom innehöll avtalet en ny pensionsdel, som kallades Ålderspension Flex och ersatte en tidigare regel om delpension, och till den avsatte arbetsgivarna 1,5 procent av lönen. Enligt ST, Statstjänstemannaförbundet i TCO, var detta ”ett av de bästa avtalen på svensk arbetsmarknad”.⁶⁵ Egentligen fanns det ju bara två andra avtal att jämföra med och de var i princip likadana som PA 16, så berömmet kanske inte innebar så mycket.

Vid sidan om ITP-avtalet fanns det några andra avtal om tjänstepensioner. Banktjänstemännen var den första yrkesgruppen som började förhandla om sina pensioner, redan i början av 1900-talet. BTP-planen följer numera rätt nära ITP. En speciallösning för banktjänstemännen var den låga pensionsåldern, 61 år, som finansierades genom tjänstepensionen. År 2017 hade Finansförbundet, facket för anställda på banker och i finanssektorn, cirka 26 000 yrkesaktiva medlemmar, men BTP kunde också omfatta anställda som inte var medlemmar i Finansförbundet. Även försäkringstjänstemännen har sedan 1946 en egen pensionsplan, FTP, som också den är konstruerad på samma sätt som ITP. År 2006 omfattade FTP cirka 13 000 personer.⁶⁶ Även företag som inte har kollektivavtalad tjänstepension kan ha egna pensionsavtal.

Tiotaggarna

En tydlig trend i tjänstepensionsavtalen från 1980-talet och framåt var strävan efter ökad valfrihet för de blivande pensionärerna. En sådan lösning var de så kallade tiotaggarna i ITP-planen. Det handlade om löntagare med en årsinkomst som var högre än tio inkomstbasbelopp, därav namnet tiotaggare. De fick 1990 rätt att själva välja en alternativ ITP och bestämma hur deras pensionsavgifter över pensionssystemets tak på 7,5 inkomstbasbelopp skulle investeras, men inom ramen för företagets pensionspolicy. Tanken var att personer med så höga inkomster kunde

65. PA 16; ST, *Frågor och svar*.

66. Om bankernas tjänstepension se Finansförbundet, ”Om oss”; *Bankernas tjänstepension; Pensionsavtal mellan BAO och Finansförbundet*; Ankarcrona & Nilsson 2006.

tillräckligt om ekonomi för att investera sina pensionsavgifter mer lönsamt än de kollektiva lösningarna. Men det skulle rätt snart visa sig att riskerna var stora. PTK:s information om den alternativa ITP innehöll en allvarlig varning för tiotaggarlösningarna: ”det krävs stor skicklighet och tur” av de som valde en sådan lösning för att få bättre resultat än om de stannade kvar i ITP-systemet. Ju äldre man var, desto större risk att förlora på en tiotaggarlösning. Även SIF:s och Unionens tidningar varnade sina medlemmar för den valbara vägen.⁶⁷

Flexpensioner

Det var särskilt fackförbundet Unionen som 2013 började kräva vad de kallade flexpensioner. Dessa skulle ersätta tidigare rätt förmånliga bestämmelser om rätt till deltidspension åren före den ordinarie pensionsåldern vid 65 år. Unionen krävde nu att särskilda avsättningar skulle göras till en flexpension som kunde användas för att finansiera antingen en minskad arbetstid, normalt till 80 procent av heltid, eller en höjning av tjänstepensionen. Några andra fackförbund valde att följa efter. Unionen betraktade flexpensionen som en hjärtefråga och argumenterade för att den vore, eller åtminstone i framtiden skulle bli, en väsentlig förmån för de anställda. Eftersom flexpensionen var premiebestämd och premierna från början var låga, från några tiodels procent till cirka en och en halv procent, skulle det dock dröja länge, ett par decennier, innan flexpensionen gav kännbara fördelar.⁶⁸

När Pensionsmyndigheten 2017 gjorde en genomgång och utvärdering av flexpensionerna var tongångarna inte lika positiva. Nu fanns det bestämmelser om flexpensioner i de stora tjänstepensionsavtalen, men reglerna var rätt olika vad gällde både rätten till kortare arbetstid och storleken på de inbetalda premierna. Det som särskilt bekymrade Pensionsmyndigheten var att det inte alls var säkert att den enskilda löntagaren utnyttjade rätten att gå ner i arbetstid för att göra det möjligt att arbeta längre – det kunde likaväl bli tvärtom: ”Risken finns annars att

67. PTK, *Information om alternativ ITP (10-taggarlösning)*; Virgin 2010; Bremberg 2011. Alla hämtade i november 2018.

68. Unionen 2017.

flexpensionen främst leder till ett tidigare utträde från arbetsmarknaden vilket i förlängningen kan bli bekymmersamt både för samhället och för den enskildes ekonomi”, hävdade myndigheten.⁶⁹

Dagens avtalspensionssystem – och morgondagens?

Med PA 16 hade ITP-avtalet från 2007 blivit mönsterbildande på hela den svenska arbetsmarknaden. Den gamla regeln om att avtalspensionen skulle ge 10 procent utöver den offentliga pensionen hade ersatts med en premiebestämd pension som finansierades med en avgift på 4,5 procent av den pensionsgrundande lönen upp till taket på 7,5 ibb (40 250 kr/månad 2019). För den del av lönen som låg över taket fick man inte längre 65 procent av lönen upp till 20 ibb och 32,5 procent mellan 20 och 30 ibb, utan i stället en premiebaserad pension med en avgift på 30 procent upp till det övre taket på 30 ibb/år (161 000 kr/månad 2019).⁷⁰

I och med att avtalen om tjänstepensioner slutits vid olika tillfällen och innehåller olika åldersgränser finns det i själva verket ett antal regelsystem med något olika innehåll. Den pension som enskilda personer får bestäms av vilket eller vilka avtalsområde de tillhör, hur gamla de är och om de har haft en pensionsgrundande lön över eller under någon av takgränserna i systemet. Arbetstagare som haft lika hög lön under lång tid kan få rätt olika pensioner. Systemet var mycket krångligt, vittnade en representant för KPA om: ”Pensionsadministrationen tycker sig stundom vistas i en djungel av övergångsbestämmelser, vilkas innebörd kan synas honom dunkel, men ofta är helt obegriplig för omvärlden.”⁷¹

Samtidigt som den allmänna pensionen har sjunkit märkbart mätt i procent av slutlönen, i genomsnitt från 61 procent för pensionärer födda 1938 till 51 procent för pensionärer födda 1947, har tjänstepensionen stigit från 17 till 22 procent av slutlönen. För låginkomsttagare utgjorde tjänstepensionen cirka 11 procent av slutlönen för dem födda 1938 och 16 procent för dem födda 1947, medan den utgjorde 25 procent för hög-

69. Pensionsmyndigheten, *Aktuella belopp 2017*, citatet på s. 12.

70. Om beloppen, se Pensionsmyndigheten, *Så beräknas din pension*.

71. Grip 2012, s. 29.

inkomsttagare födda 1938 och 29 procent för dem födda 1947. Män får också en högre tjänstepension än kvinnor. År 2017 utgjorde tjänstepensionerna cirka 25 procent av de utbetalade pensionerna.⁷² Tjänstepensionerna reproducerar direkt skillnader på arbetsmarknaden mellan män och kvinnor och mellan låg-, medel- och höginkomsttagare.

Täckningsgraden är hög, numera har cirka 93 procent av alla anställda en avtalad tjänstepension. Det är främst lågavlönade som saknar den – de som skulle behövt den bäst.⁷³ Och så finns de grupper som inte är anställda och därför saknar tjänstepension, som egenföretagare, självständiga yrkesutövare och frilansare. Dem sägs det inte mycket om i de olika översikterna.

Institutionaliserade regler

Det är svårt att byta regelsystem för så komplicerade företeelser som socialförsäkringssystem. Pensionssystem utmärker sig också för att det tar mycket lång tid att helt och hållet byta ut regelverken. Ändå har Sverige genomfört flera grundläggande förändringar av pensionssystemet. Den första folkpensionen från 1913 kombinerade en pensionsförsäkring med behovsprövade pensionstillägg. När folkpensionen infördes 1948 avskaffades både försäkringen och behovsprövningen. Men det dröjde inte så länge innan Sverige införde en allmän tjänstepension som gav inkomsttrygghet i stället för grundtrygghet. Sedan bytte man system igen omkring år 2000 från ett förmånsbaserat till ett avgiftsbaserat pensionssystem.⁷⁴ Tjänstepensionerna utgjorde komplement till den offentliga pensionen och därför påverkades deras regelverk av bytena av offentliga pensionssystem. Samtidigt fanns det en betydande kontinuitet för delar av regelverket.

I ett förmånsbestämt system är det en fördel för den förvärvsarbete med en så kort intjänandeperiod som möjligt och därmed också en hög ålder då man börjar betala avgifter och tjäna in pensionsrät-

72. Pensionsmyndigheten 2018, s. 1.

73. Svärdman 2015, s. 10, 16 f; Kangas & Palme 1996, s. 223 anger felaktigt en täckningsgrad på 100 procent 1985 och 1990.

74. Petersen & Åmark 2006; Hagen 2017.

tigheter. Här återkommer 28 år som nedre åldersgräns och 30 år som intjänandeperiod i en rad olika reglementen och avtal. Gränserna fanns redan i pensionsreglementena före 1950 medan den 30-åriga intjänandeperioden lades fast i ATP-systemet. Dessa åldersgränser återkommer sedan i avtalen för tjänstepensioner. Den höga nedre åldersgränsen är dessutom anpassad till tjänstemän vilkas jobb kräver en universitetsutbildning. I ett premiebestämt system är det tvärtom – ju längre intjänandeperioden är och ju tidigare arbetsgivaren måste börja betala in premierna desto bättre för den anställde. Den offentliga inkomstpensionen har inte någon nedre åldersgräns alls. I de olika avtalen dyker olika åldrar upp och ändras – 21, 23, 25 år. Den lägsta gränsen fanns i det kommunala avtalet som gällde för många arbetare utan högskoleutbildning, den högre gränsen i tjänstemannaavtalen.

Varje pensionssystem behöver ha ett golv för hur mycket man måste ha tjänat för att få rätt till pension. I ATP-systemet användes gränsen ett basbelopp, som ungefär motsvarade den allmänna folkpensionen. Den nedre gränsen i dagens inkomstpensionssystem är låg, 19 670 kr i årslön (42,3 procent av prisbasbeloppet).⁷⁵ Då handlar det snarast om att hålla sommarjobbade skolungdomar och studenter utanför pensionssystemet. Dessutom behövs det ett tak. I ATP-systemet infördes en årslön motsvarande 7,5 basbelopp som tak för pensionsrättigheterna. Den gränsen blev i och med det statliga pensionsreglementet från 1959 i sin tur golvet för alla avtalspensioner för den del av lönen som översteg ATP-systemets tak. Samma tak användes i 1977 års ITP-plan med dess gränser vid 20 respektive 30 prisbasbelopp. Dessa gränser har sedan följt med i pensionsavtal efter pensionsavtal, fast man i det nya pensionssystemet bytt från prisbasbelopp till inkomstbasbelopp för att hindra att taket successivt sjunker.

I ett förmånsbestämt pensionssystem får kostnaderna bli det de blir. Just att arbetsgivarens kostnader automatiskt ökar när förmånen växer, blev den främsta orsaken till ATP-systemets fall. I ett premiebaserat system är det avgifterna som är fastlagda och förmånen som varierar på grund av flera olika faktorer. Avgiften för den del av lönen som ligger över pensionssystemets tak som togs in i 2007 års ITP-avtal ligger långt

75. Pensionsmyndigheten, *Så beräknas din pension*.

över det offentliga pensionssystemets motsvarande tal. Sverige är det enda av 43 OECD-länder där pensionens kompensationsgrad är högre för höga löner än för medelhöga eller låga löner.⁷⁶

Valfrihet kräver fondering, eller är det möjligen tvärtom – fondering leder till valfrihet? Med introduktionen av ATP-systemet gjordes mycket av den tidigare fonderingen av pensionskapital för tjänstepensionerna onödig. Det gällde också 1970-talets tjänstepensioner. Många företag föredrog att ha kvar pensionskapitalet i det egna företaget, men i Sverige krävdes det att de försäkrade sig för att garantera att pensionerna fanns kvar om företaget försvann. Med det systemet kunde man också behålla tjänstemännens möjlighet att byta jobb mellan företag och avtalsområden, vilket även låg i arbetsgivarnas intresse. Rätten att ta med sig pensionen från det ena jobbet till det andra var en viktig princip i det svenska pensionssystemet.

Med ITPK, den arbetsgivarfinansierade kompletterande pensionsförsäkringen, infördes 1977 behovet av fondering av pensionskapital. Samtidigt fick löntagarna rätten att själva välja hur pengarna skulle placeras. I det premiebaserade moderna pensionssystemet har fonderingen växt dramatiskt. I det offentliga pensionssystemet gäller det premiepensionerna, i tjänstepensionerna har fondering och valfrihet införts på bred front. Det här har medfört ett närmast slumpmässigt moment då det gäller delar av pensionen. Resultatet av den enskildes val av placering av pensionskapitalet varierar en hel del, numera finns det både vinnare och förlorare på pensionskapitalmarknaden.

De förmånsbestämda pensionerna (ATP) gynnade dem som gjorde karriär på grund av definitionen av pensionsgrundande lön som den lön man fick under de femton bästa åren och de olika definitionerna av slutlön för tjänstepensionerna. De senare ökade sedan kraftigt orättvisan i pensionssystemet och ledde till växande skillnaderna mellan tjänstemän och arbetare. Det premiebestämda systemet gynnar dem med lång

76. OECD 2017, s. 101, 107, 109; prop 2016/17:1, *Ålderspensionssystemet vid sidan av statens budget*, s. 24.

arbetstid, särskilt de som kan fortsätta att arbeta efter 65 år. Genom den höga avgiften på lönen ovanför taket gynnas dessutom högavlönade tjänstemän, som oftare är män än kvinnor.

I den nya inkomstpensionen ligger taket rätt lågt. År 2018 låg det vid en månadslön på 42 031 kr. Den högsta pensionen för dem som går i pension vid 65 år är inte mer än drygt dubbelt så hög som den lägsta pensionen. Om den offentliga pensionen hade varit den enda pensionen i Sverige hade pensionssystemet lett till en kraftig ekonomisk utjämning. Men tjänstepensionerna gynnar personer vars lön överstiger pensions-systemets tak och leder därför tvärtom till vidgade klyftor.

Tjänstepensionerna har kommit för att stanna, de har till och med blivit ett centralt för att inte säga avgörande inslag i det svenska pensions-systemet. Den offentliga inkomstpensionen blir för låg för att ensam ge en acceptabel levnadsstandard. Utan tjänstepensionerna skulle det nuvarande offentliga pensionssystemet snart bli ohållbart. Den trygghet för levnadsstandard som i den komparativa samhällsvetenskapen betraktas som typisk för det svenska socialförsäkringssystemet skulle inte ha funnits kvar i det nya pensionssystemet om det inte vore för de av par-terna framförhandlade tjänstepensionerna.

Referenser

Avtal

1969 års ITP-avtal: SAF–SIF, SAF–SALF, SAF–HTF samt 1966 års avtal om tjänstegrupp-livförsäkring, Stockholm 1969.

Allmänt pensionsavtal 1974 (PA–SPR), Statens Pensionsverk 2013.

URL: <https://www.spv.se/globalassets/broschyrer-faktablad/broschyr-2480-allmant-pensionsavtal-1974.pdf>

Avtal om ITP och TGL. Svenskt Näringsliv – Förhandlings- och samverkansrådet PTK, 2015-06-01.

URL: <https://www.ptk.se/SysSiteAssets/forhandling-och-avtal/avtal/itp-och-tgl-svn-ptk-2015.pdf>

Avtalspension SAF–LO, 1996.

URL: <http://www2.sef.se/home/sef/home.nsf/pages/E5D7E40D47A64DA54125696700380A6F?OpenDocument>

Bankernas tjänstepension (BTP), 2012.

URL: <https://www.pri.se/globalassets/btp/pensionsavtal-bao-finansforbundet-btp-1-och-2.pdf>

ITP-planen. Industrins och handelns tilläggs pension. Svenskt näringsliv, förhandlings- och samverkansrådet PTK, 1 juni 2015. Hämtad i augusti 2019.

URL: <https://www.ptk.se/SysSiteAssets/forhandling-och-avtal/avtal/itp-och-tgl-svn-ptk-2015.pdf>

KAP-KL. Överenskommelse om KollektivAvtalad Pension, 2006.

URL: <https://skl.se/download/18.430f8b0b145ac911ed64e249/1399536404433/Overenskommelse-om-kollektivavtalad-pension-KAP-KL.pdf>

PA 03. Pensionsavtal. Centrala avtal 2008:3, Arbetsgivarverket, 2008.

URL: https://www.arbetsgivarverket.se/globalassets/avtal-skrifter/centralaavtal/pa-03/36265_pa-03-tot.pdf

[PA 16] *Pensionsavtal för arbetstagare inom det statliga avtalsområdet 2016 (PA 16)*.

URL: <https://www.arbetsgivarverket.se/globalassets/avtal-skrifter/centralaavtal/pa-16/pensionsavtal-pa16.pdf>

[PA 74] *Allmänt pensionsavtal 1974 (PA-SPR)*, SPV, 2013.

URL: <https://www.spv.se/globalassets/broschyer-faktablad/broschyr-2480-allmant-pensionsavtal-1974.pdf>

[PA 91] *Pensionsavtal PA-91 med förhandlingsprotokoll och arbetsgivarnyckel*, 2000.

URL: <https://www.arbetsgivarverket.se/globalassets/avtal-skrifter/00-a5.pdf>

PA-KL 85. Pensionsavtal för arbetstagare hos kommuner och landsting. I lydelse från 1995-01-01. Svenska Kommunförbundet, Stockholm 1995.

URL: <https://skl.se/download/18.740ca3a014831128baa8ae7/1409751944400/PA-KL%2085,%20oh%C3%A4fte.pdf>

Pensionsavtal mellan BAO och Finansförbundet. Hämtad i augusti 2019.

URL: <https://www.pri.se/globalassets/btp/pensionsavtal-bao-finansforbundet-btp-1-och-2.pdf>

PFA 98. Pensions- och försäkringsavtal. I lydelse från 2000-05-02.

URL: <https://skl.se/download/18.740ca3a014831128baa8afi/1409751991025/PFA%2098.pdf>

Överenskommelse om Avgiftsbestämd KollektivAvtalad Pension (AKAP-KL), 2014.

URL: <https://skl.se/download/18.c174412152bb34972317a53/1455097213764/pensionsavtal-akap-kl.pdf>

Organisations skrifter

Alecta, *Premier för ITP 1*. Hämtad i november 2018.

URL: <https://www.alecta.se/foretag/kostnader-for-itp/premier-for-itp-1/>

Alecta, *Premiehistorik för ITP 2*. Hämtad i november 2018.

URL: <https://www.alecta.se/foretag/kostnader-for-itp/premier-for-itp-2/historik/>

AMF, *Från monopol till konkurrens – fyrtio år med kollektivavtalad tjänstepension för arbetare*. Hämtad i november 2018.

URL: <https://www.fora.se/om-fora/om-oss/historik/40-ar-med-kollektivavtal-tjanstepension/>

Bankernas tjänstepension. Hämtad i augusti 2019. URL: <http://btppension.se/>

- Finansförbundet, ”Om oss”. Hämtad i augusti 2019.
URL: <https://www.finansforbundet.se/om-oss/>
- Fora, *Basbelopp*. Hämtad i november 2018.
URL: <https://www.fora.se/privat/om-avtalspension-saf-lo/basbelopp/>
- Fora, *Så mycket betalas in till din tjänstepension*. Hämtad i november 2018.
URL: <https://www.fora.se/privat/din-tjanstepension/forsta-din-pension/sa-mycket-betalas-in/>
- Kommunernas Pensionsanstalt [KPA], *Pensionskulden i kommuner och landsting. 250 miljarder i oredovisade pensionskulder. Kunskapsbrist hos anställda om den egna pensionen*, KPA pension, Stockholm 2005. Hämtad i november 2018.
URL: http://media1.vgregion.se/vgtrit/Politiska_handlingar_och_protokoll/Politiskadokument/Ekonomiutskottet/Handlingar/Ek%20utsk%20051207%20%C2%A785a%20KPA_Pensionsrapport.pdf
- LO, *Hurra! Nu får arbetare i privat sektor lika bra avtalspension som tjänstemännen*. Stockholm 2008.
- Morin, Mats & Renée Andersson, *Vad krävs för en hållbar pension?*, LO, Stockholm 2015.
- PTK, *Handbok om försäkringar. Lagstadgade och kollektivavtalade försäkringar för privatanställda tjänstemän*. PTK, Stockholm 2017.
- PTK, *Information om alternativ ITP (10-taggarlösning)*. Hämtad i november 2018.
URL: <https://www.ptk.se/SysSiteAssets/pension-och-forsakring/information-om-alternativ-itp.pdf>
- ST, *Frågor och svar PA 16*. Hämtad i november 2018.
URL: <https://st.org/fortroendevald/verksamhetsomraden/fragor-och-svar-pa16>
- Svenska arbetsgivareföreningen, *ITP-planen. En kommentar till planen för kompletterande pensionsförmåner enligt uppgörelsen i pensionsfrågor den 30 juni 1960 mellan Svenska arbetsgivareföreningen, Svenska industritjänstemannaförbundet och Sveriges arbetsledareförbund*, Stockholm 1962.
- Svenska Kommunförbundet, *Redogörelse för Pensions- och försäkringsavtal – PFA 98. Bilaga 2 till cirkulär 1998:99*. Hämtad i november 2018.
URL: http://brs.skf.se/brsbibl/cirk_documents/1998Bil2096.pdf
- Unionen, *Detta är flexpension. En handbok*. Stockholm 2017. Hämtad i november 2018.
URL: https://flexpension.se/wp-content/uploads/2017/09/handbok_flexpension_151004_1.pdf

Offentligt tryck

- AD-dom 1995, nr 157. Hämtad i november 2018. URL: <https://lagen.nu/dom/ad/1995:157Ds1995:46>. *Kommunala avtalspensioner*. Finansdepartementet, Stockholm 1995.
- OECD, *Pensions at a glance*, OECD Publishing, Paris 2017.
- Pensionsmyndigheten, *Aktuella belopp 2017*.
URL: https://www.pensionsmyndigheten.se/content/dam/pensionsmyndigheten/blanketter---broschyrer---faktablad/forsta-din-pension/basbelopp-och-vardereregler/PID157100_v1.0%2BAktuella%2Bbelopp%2B2017%2B-%2BUtskriftsvänlig%2Bversion.pdf

- Pensionsmyndigheten, *Sveriges pensioner 2005–2016*. Stockholm 2018.
 URL: https://www.pensionsmyndigheten.se/content/dam/pensionsmyndigheten/blanketter---broschyrer---faktablad/publikationer/rapporter/2018/Sveriges%20pensioner%202005-2016_v1.o.pdf
- Pensionsmyndigheten, *Finansiering av pensionssystemet*. Hämtad i november 2018.
 URL: <https://www.pensionsmyndigheten.se/forsta-din-pension/om-pensionssystemet/finansiering-av-pensionssystemet>
- Pensionsmyndigheten, *Så beräknas din pension – basbelopp, beräkningsfaktorer och värde-regler*. Hämtad i augusti 2019.
 URL: <https://www.pensionsmyndigheten.se/forsta-din-pension/om-pensionssystemet/sa-beraknas-din-pension-basbelopp-och-varderegler>
- Pensionsmyndigheten, *Flexpension och delpension. En översikt inom de fyra stora autalsom-rådena*. Stockholm 2017.
 URL: <https://www.pensionsmyndigheten.se/content/dam/pensionsmyndigheten/blanketter---broschyrer---faktablad/publikationer/rapporter/20171/Flexpension%20och%20delpension.pdf>
- Riksdagstrycket.
- SCB, *Medellivslängd efter kön 1960–2015*.
- SCB, *Skiktgränser från år 1991, 1996–2015*.
- SOS, *Statstjänstemän 1969*.
- SOU 1946:48, *Betänkande med förslag till statliga löneplaner m.m.*, 1945 års lönekom-mitté, Stockholm 1946.
- SOU 1957:7, *Förbättrad pensionering. Betänkande*, Allmänna pensionsberedningen, Stockholm 1957. Därtill *Bilaga 2, PM av 1951 års pensionsutredning rörande vissa sam-ordningsfrågor. Bilaga 3, P. M. av konjunkturinstitutet med samhällsekonomiska syn-punkter*.
- SOU 1977:46, *Pensionsfrågor m.m. Betänkande*, Pensionskommittén, Liber Förlag/All-männa förlaget, Stockholm 1977.
- SOU 1976, *Allmän pension. Huvudbetänkande*, Pensionsberedningen, Allmänna förlaget, Stockholm 1990.
- SOU 1990:77, *Allmän pension. Huvudbetänkande. Bilagor*, Pensionsberedningen, All-männa förlaget, Stockholm 1990.
- SOU 1997:48, *Arbetsgivarpolitik i staten. För kompetens och resultat. Slutbetänkande*, Kommittén angående den arbetsgivarpolitiska delegeringen, Stockholm 1997.
- SOU 1997:78, *Medelsförvaltning i kommuner och landsting*, Utredningen om översyn av den kommunala medelsförvaltningen, Stockholm 1997.
- SOU 2004:101, bilaga 3, *Genomförande av tjänstepensionsdirektivet: delbetänkande*, För-säkringsföretagsutredningen, Stockholm 2004.
- Statens Arbetsgivarverks förhandlingsprotokoll 1991-03-15.*
- Svensk författningssamling.*
- Sveriges statskalender 1963.*

Litteratur

- Ankarcrona, Elisabeth & Olle Nilsson, ”Morgondagens pension. Nytt pensionsavtal för försäkringstjänstemännen”. *Nordisk Försäkringstidskrift*, nr 4, 2006. Hämtad i augusti 2019.
URL: <https://nft.nu/sv/morgondagens-pension-nytt-pensionsavtal-forsakringstjanstemannen>
- Bornefalk, Anders & Ola Yndeheim, *Kan vi räkna med de äldre? Bilaga 5 till Långtidsutredningen 2003/04*, Stockholm 2004.
- Bremberg, Dag, ”Varning för alternativ pensionslösning”, *Kollega* 5 december 2011. Hämtad i november 2018.
URL: <https://www.kollega.se/varning-alternativ-pensionslosning>
- Grip, Gunvall, *Från pensionskassa till försäkringskoncern. KPA 1922–2002*, KPA, Stockholm 2002.
- Hagen, Johannes, ”Pension principles in the Swedish pension system”, *Scandinavian Economic History Review*, vol. 65, nr 1, 2017.
DOI: <https://doi.org/10.1080/03585522.2016.1269670>
- Harrysson, Lars, *Arbetsgivare och pensioner. Industrierbetsgivarna och tjänstepensioneringen i Sverige 1900–1948*, Värpinge Ord & Text, Lund 2000.
- Helle, Hilkka, *Från storfamilj till fonder och försäkringar. Tjänstemäns ekonomiska trygghet igår och idag*, Privattjänstemannakartellen (PTK), Stockholm 2001.
- Jansson, Lennart, *Från NPR till KPR. En sammanfattning av pensionsbestämmelserna för kommunernas arbetstagare under tiden 1951–1970*, Svenska kommunalarbetsförbundet, Stockholm 1974.
- Kangas, Olli & Joakim Palme, ”The development of occupational pensions in Finland and Sweden. Class-politics and institutional feedbacks”, i Shalev, Michael (red.), *The privatization of social policy? Occupational welfare and the welfare state in America, Scandinavia and Japan*, Macmillan, Basingstoke 1996.
- Lundberg, Urban, *Juvelen i kronan. Socialdemokraterna och den allmänna pensionen*, Hjalmarsson & Högberg, Stockholm 2004.
- Olofsson, Gunnar, ”Det svenska pensionssystemet 1913–1993: historia, struktur och konflikter”, i *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* nr 58–59, 1994.
- Petersen, Klaus & Klas Åmark, ”Old age pensions in the Nordic countries, 1880–2000”, i Christiansen, Niels Finn; Nils Edling; Per Haave & Klas Petersen (red.), *The Nordic model of welfare. A historic reappraisal*, Museum Tusulanum, Århus 2006.
- Sangregorio, Inga-Lisa, *Blåsningen. Så har det nya pensionssystemet lurat oss alla*, Karneval förlag, Stockholm 2018.
- Schmidt, Folke, *Allmänna och privata pensioner. Mål och medel*, Norstedt, Stockholm 1974.
- Seip, Åsmund Arup, *Rett til å forhandle. En studie i statstjenestemennenes forhandlingsrett i Norge og Sverige 1910–1965*, Forskningsstiftelsen Fafo, Oslo 1997.
- Sjöblom, Alf, *Trygghet som handelsvara. Privat folkförsäkring i det framväxande välfärds-samhället 1900–1950*, Stockholms universitet, Stockholm 2016.

- Svärdman, Håkan, *Vad blev det för pension 2014? En jämförelse mellan pension och slutlön för årskullarna 1938 till 1946*, Folksam, Stockholm 2014.
- Svärdman, Håkan, *Vägen till ett pensionssystem i världsklass*, Folksam, Stockholm 2015.
- Wallén, Thord & Gösta Edgren (red.), *Tjänstemännens pensioner*, TCO, Stockholm 1961.
- Wallén, Thord, *Bakom dokumenten. Femtio år av visioner och verklighet*, TCO, Stockholm 1985.
- Westbratt, Leif, *Pension – den uppskjutna lönen. Från KPR till PA-KL*, Svenska kommunalarbetsareförbundet, Stockholm 1995.
- Wetterberg, Gunnar, *Medelklassens guldägg. Från SPP till Alecta 1917–2017*, Dialogos, Stockholm 2017.
- Virgin, Karin, "Företagen tjänar på tiotaggarna", *Ingenjören* 12 januari 2010. Hämtad i november 2018.
URL: <http://www.ingenjoren.se/2010/01/12/foretagen-tjanar-pa-tiotaggarna/>
- Åmark, Klas, *Staten och facket*, i Kvarnström, Lasse; Ylva Waldemarson & Klas Åmark, *I statens tjänst. Statlig arbetsgivarpolitik och fackliga strategier 1870–1930*, Arkiv förlag, Lund 1996.
- Åmark, Klas, *Solidaritetsens gränser. LO och industriförbundsprincipen under 1900-talet*, Atlas, Stockholm 1998.
- Åmark, Klas, *Hundra år av välfärdspolitik. Välfärdsstatens framväxt i Norge och Sverige*, Boréa, Umeå 2005.

Lasse Kvarnström
Ylva Waldemarson
Klas Åmark

I statens tjänst

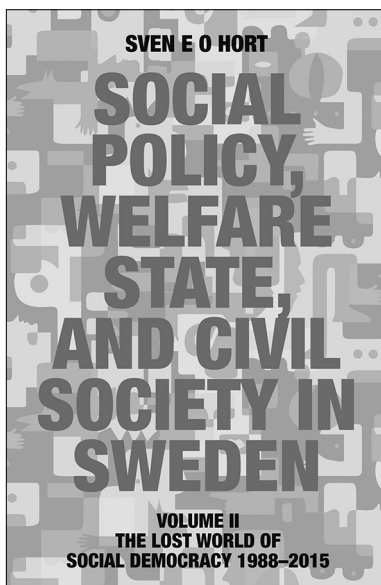
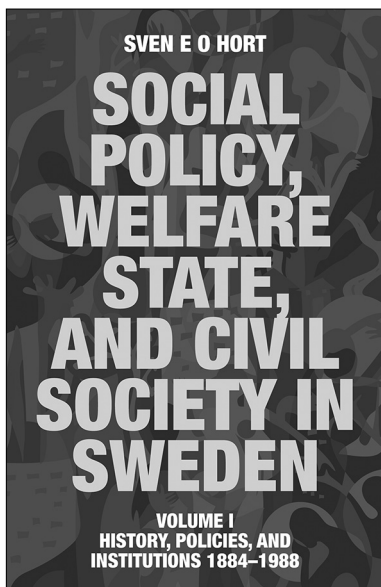
Statlig arbetsgivarpolitik och fackliga
strategier 1870–1930

Statens kaka är liten men säker, brukade det heta. Det är knappast sant. Förr i tiden var den hyfsat tilltagen för dem som satt säkert på sina ordinarie jobb men liten och osäker för många andra, inte minst för kvinnorna.

I den här boken har författarna gett sig ut på spaning efter den statliga anställning som flytt, efter den tid då ordinarie tjänster och fasta löneplaner var ideal att sträva efter. Det särpräglade för staten som arbetsgivare var inte så mycket byråkratin – den fanns i de stora företagen också. Men den statliga arbetsgivarpolitiken var politisk, riksdag och regering hade länge ett stort och direkt inflytande över de anställdas löner och anställningsvillkor, och staten hade alldeles speciella krav på sina ordinarie anställda. I utbyte mot trygghet i anställningen var de tvungna att lyda order och de förvägrades rätten att förhandla, sluta avtal och strejka.

Arkiv förlag 1995, mjukband, 284 sidor

»[Läs mer om boken på www.arkiv.nu](http://www.arkiv.nu)«

SOCIAL POLICY, WELFARE STATE, AND CIVIL SOCIETY IN SWEDEN

VOLUME I & II

SVEN E O HORT

Den tredje, aktualiserade och utökade upplagan i två volymer av Sven Horts inflytelserika studie av den svenska välfärdsstaten. Verket gavs ursprungligen ut 1990, under författarens dåvarande namn Sven E Olsson, som *Social Policy and Welfare State in Sweden*. Med den nya upplagan har boken utökats med en nyskriven volym II som handlar om de nya utmaningar som välfärdsstaten mött efter 1988. Särskilt fokus ligger på hur den en gång så berömda svenska välfärdsstaten samtidigt nedrustats och omdanats under perioden, och utvecklingen jämförs med den i Danmark, Norge och Finland.

*Arkiv förlag 2014, 2 flexband,
346 respektive 208 sidor*

»LÄS MER OM VERKET PÅ WWW.ARKIV.NU«